

Присмерк майбутнього

Мирослав Попович

З Новим роком, дорогий читачу! З новим щастям!

Переходячи від новорічних вітань до політики, мимоволі відчуваш неусмірненість людських палких очікувань із байдужими ритмами планетарного буття. Що таке новий рік? Природа нікуди не прагне – просто перейдено точку зимового сонцестояння, от і все. А чи прагне кудись, чи рухається до чогось людство? Чи не самі ми нагромадили в понятті «прогрес» силу-силенну ілюзій і сподівань, очікувань торжества світового добра над злом? Чому майбутнє неминуче має бути світлим? Чи, може, насправді присмерк Європи – просто напівтемрява, такою ж мірою ранок, як і надвечір'я?

Чи приніс минулий 2003 рік якісь ознаки руху кудись – а чи головні його події свідчать про таке ж байдуже кружляння людства навколо своїх вічних і нерозв'язних проблем, як і нові й нові виходи нашої старенької планети на ті самі точки орбіти в мертвій навколо-сонячній пустелі?

Ні, все-таки поки людство живе, події в його житті мають свій сенс.

Серед подій минулого року я вибрав би три, на мій погляд, найпоказовіші, найвиразніші, найбільш «знакові».

Першою з них я назву *вибори до російської Державної думи*. Тут найкраще видно тенденції процесів на рунах колишнього «соціалістичного табору», що вочевидь мають першорядне значення для всього світу.

Минуло понад десять років від падіння комуністичного режиму, а страх перед його реставрацією живий і досі. Кандидати в президенти будують стратегію так, щоб вийти в другий тур із комуністом: більшість гарантована. Привид радянських танків, що задушили Празьку весну, змушує здригатися і нинішнього демократа.

Правда, підсвідомі паростки демократії й досі слабкі, але – чи не пора точніше визначити, в чому суть тієї загрози, що ми її звемо комуністичним реваншем? І взагалі до чого тут комунізм? Останнім комуністом був навіть не Хрущов – останніми комуністами були Ленін і Троцький. Комунізм заглинувся кров'ю в підвалах НКВД в тридцять сьомих роках. З бактерій комунізму було виділено тільки культуру необмеженої влади; все інше, як виявилося, є риторика, яку можна міняти. Ті партійні вожді, що бенкетували в Георгіївському залі Кремля, вже тільки гралися в «світле комуністичне майбутнє». Нинішні «комуністи» брежньовського розливу зберегли лише жалюгідні рештки комуністичної словесності та великий досвід апаратної керівної роботи.

На старій риторичі ще можна утримати чималу частину електорату з великої маси тих, хто сьогодні живе гірше, ніж жив тоді. Але реставрація старого режиму – це реставрація вже не словесної вивіски, а насамперед владного досвіду таким, яким він накопичувався в тій авторитарній державі з червоними вивісками. Саме цей досвід утілено в нинішній владній системі Росії. Не було танків на Красній площі, ніхто не кричав, вимахуючи червоним

знаменом: «За Родину, за Сталіна!». Просто партія, про яку можна сказати лише те, що вона є партією вождя нації, одержала приголомшливу підтримку. Просто з парламентської політичної сцени вигнано лібералів усіх мастей. Залишилися єдність заради єдності,

Ель Греко. Лаокоон (1608–1614)

стабільність заради стабільності. Саме так має виглядати реставрація. Часи НТВ Євгенія Кісельова, старих «Известий», Егора Яковлева, Галіні Старовойтової, Анатолія Собчака та інших прорабів перебування минули так само, як російська свобода зразка лютневої «буржуазної» революції, далека відгомони якої невіразно хвилюють тих, хто ненароком натрапив на річник журналу «Нива» за 1917 рік. Росія реставрувала авторитарну владну систему, хоч і в набагато м'якшому та ефективнішому вигляді, – без зайвих емоцій, не чіпаючи приватних капіталів, якщо їх власники не виявляють політичних амбіцій. Система власності, виявляється, міняється легше, ніж владна система.

Вибори в російську Думу показали, що пострадянське суспільство зв'язують із його попередником набагато міцніші традиції, ніж можна було думати, і ці традиції зовсім не обов'язково пофарбовані на червоно.

Що означатиме для світу утвердження в Росії сполучення авторитарної влади старої ментальності з диким капіталізмом «нових русских»?

Насамперед Захід розглядає російські події під кутом зору власних проблем, із яких (окрім суто внутрішніх) найпекучішою є тероризм і стосунки зі світом ісламу. Росія веде війну в ісламській Чечні і, як і Захід, страждає від тероризму, що в очах певних західних політичних кіл відсуває проблему становлення демократії в Росії далеко на задній план. Можливо, демократична Росія колись стане рівноправним членом якоїсь широкої Атлантичної спільноти, але в об'єднану Європу російський гігант геополітично не влязеть, і стосунки з новою Росією позбавлені флєру ілюзій. Росія є переважно євразійський чинник, і Захід, природно, оцінює її роль крізь призму своїх східних проблем.

Війна в Іраку фокусує в собі східні проблеми Заходу і є іншою найважливішою знаковою подією.

Такий вислів точніший, ніж «війна з Іраком», якої практично не було, і в цьому полягає найвиразніша риса цієї події. Можливо, позірна капітуляція лівійського диктатора Муамара Каддафі й несподівана поступливість іранських властей у питаннях контролю над ядерною зброєю пов'язані зі зміною стратегії антиамериканських кіл Сходу під

діти, виростете, будете самі бити живих». За таке не судять, але в мсх очах люди з подібною психікою не відрізняються від садистів-карателів. Поширення такого психозу серед мирного населення є найжахливішим наслідком кривавих військових операцій.

У зв'язку з цим знову випливає європейська тема, неначе закрита післявоєнним культурно-політичним розвитком. Антиамериканізм, що так чи інакше поширюється по бідних периферіях людства, пов'язується з ворожістю до єврейства навіть там, де євреїв практично ніколи не було. Нещодавно світову громадськість шокувала антисемітська заява лідера Малайзії, зовсім не бідної країни ринкової економіки, яка, здавалось би, не має підстав ані для антиамериканських, ані для антиєврейських настроїв. Ненависть ірраціональна, її носії бачать не дитину чи немічного старика, взагалі не людину, а безликого представника чужої спільноти, яка і говорить, і виглядає, і пахне як ворог. Старі й нові антагонізми набувають характеру предковичної плеїдної ворожнечі.

Ізраїльтяни, і їхні арабські противники широко вдаються в полеміці до аналогій із нацизмом (в одній із палестинських карикатур навіть Єгуд Барак звітував перед Гітлером про успішне закінчення кривавої роботи, а про образ Шарона вже й говорити годі). Зрештою, навіть у нас на сторінках «Сільських вістей» один професор написав, що з ордами Гітлера на нашу землю прийшло 400 тисяч (!) сіоністів в есесівській формі. Щоправда, фактично спадкоємство існує тільки з одного боку: керівники антиєврейських виступів у Палестині 1936 року після поразки виїмгрували до Німеччини, 1945-го опинилися в Єгипті й під час першої війни з Ізраїлем мали власні частини в арабському війську. Якщо вже взяти ширше, то й індонезійські, й бірманські, й філіппінські, й інші східноазійські націоналістичні політики, серед яких були і майбутні лідери «третього світу», співробітничали з японськими окупантами і не приховували симпатій до Гітлера...

Але якщо ми підемо цим шляхом спогадів і аналогій, ми створимо фальшивий образ цивілізованого світу у варварському оточенні, історичну парадигму, здатну знищити гуманістичні засади європейської цивілізації. Це не історична свідомість, а коротка пам'ять. Хіба безсердечний колоніальний гніт – вигадка? Хіба не було невимовних страждань цілих поневолених континентів і освячених ними боротьби з білим расизмом? Упродовж XX століття хвилі ненависті і зневаги до чужинців, чи то євреїв, чи «чорнозадих», не раз охоплювали соціально-культурне плебейство і в цивілізованій Європі. Зовсім недавно Франція переживала вихід вульгарного правого радикала Ле Пена у другий тур президентських виборів як національну ганьбу. Такою ж національною ганьбою Росії є те, що тамтешній Ле Пен – Жиріновський – і націоналісти з «Родіни» витіснили з парламенту лібералів.

Європейська гуманістична ментальність відкидає принцип колективної відповідальності, а це означає, що не може бути одного знаменника для цілого народу. В кожному народі, хоч би і в різних пропорціях, є все від лівого

до правого, від респектабельного до ди-кого та кривавого, і тільки на розріз-ненні тенденцій і співпраці з близькими за духом «чужими» може бути побу-дований гідний людини світ. Не забудь-мо, що сучасним терористам доводиться такими ж безоглядно жорсто-кими методами придушувати волю до опору і власного народу, про що крас-номовно говорять досвід Алжиру.

На превеликий жаль, Іракська війна є засіб розв'язання світових проблем, несумісний із цими принципами європейського й американського лібералізму. Війна, хоч би якою вона була ко-ротною та ефективною, є протистояння націй-держав – тут після першої крові всі з одного боку є ворогами всіх з ін-шого боку. Праве, консервативне (чи неоконсервативне, як хочете) керів-ництво Сполучених Штатів свідомо вирішило повторити досвід насадження демократії силою, на воєнних руїнах режимів, – спосіб, який, здавалось би, колись приніс такі прекрасні плоди в Німеччині, Італії та Японії. Принаймні можна сказати, що тієї анонімної та невидимої безмежно жорстокої війни, яка стала найбільшою духовною за-грозою цивілізації, Іракська війна не за-кінчила, – навпаки, вона розпалала пристрасті. Треба шукати і гасити дже-рела ненависті.

Нарешті, третьою знаковою по-дією, – може, не настільки багатою на-слідками й ефектною, але дуже пока-зовою, – я назву *недачу перших спроб узгодження конституції об'єднаної Європи*. Саме опір Польщі запропо-ваному комісією Жискард'Естена про-єктові конституції, а не розходження між США та їхніми європейськими союзниками в іракському питанні або грубе порушення Німеччиною та Францією положення про бюджетний дефіцит членів ЕС видається найзнач-ущішим із погляду перспектив об'єд-наної Європи.

Європейський проект народився з колись осміяного як нереалістичне гасла Сполучених Штатів Європи, на-віть із мрії неопараного романтика Віктора Гюґо про єдину європейську державу. Його підтримали реалістичні політики після Другої світової війни, бо він утілює в цілком прагматичну конструкцію Європейського об'єднан-ня вугілля і сталі. Французи не могли модернізувати свою економіку без до-помоги німців, а німці не могли досягти економічного та політичного відро-дження всупереч французам – на цьому взаємному національно-егоїстичному розрахунку було побудовано європей-ський шлюб. Для більшості політиків об'єднання Європи означало або картелі, або звичайні міждержавні угоди. Розвиток європейської співпраці не раз позбавляв європейський проект його романтичних загальних рис, і ді-йшло до відставки його ініціатора Жана Монне та повернення європейської ідеї на рівень громадської організації. Але, хоч як це дивно, саме загальна демо-кратична стратегія виявилася вищою від боротьби правих і лівих, від кон-кретних економічних і політичних ко-лізій. Європейська ідея втілюється в бу-дівництво супердержави нового типу, державної конструкції, що ґрунтується не на силових структурах, а на консен-сусі та спільності інтересів європей-ських націй. Той ступінь громадської злагоди, якого досягли держави-кон-

федерації типу Швейцарії і який сто-літтями надихав ліберальну демокра-тію всіх гатунків, особливо соціалістів, виявляється лише грубою первісною моделлю для сучасної наднаціональної державної конструкції – продукту свідомої суспільної угоди.

Розширення Європи на Схід слід розглядати саме під кутом зору розбу-дови європейської державності нового типу, а не просто залучення до полі-тичного та економічного союзу нових членів (про воєнний союз, паралельний НАТО, поки що не йдеться, але ці справи ще попереду). Нова Європа – це не картелі й консорції, не сукуп-ність міждержавних угод, а нова спіль-нота, заснована на спільності цивіліза-ційних засад.

Коли два економічні двигуни об'єд-наної Європи, Німеччина та Франція, відмовилися задля уникнення інфляції Євро піти шляхом скорочення бюджет-них дефіцитів, у кризовій ситуації Єв-ропа шукає інших шляхів зміцнити свою валюту. Коли ті ж такі Німеччина та Франція спробували забезпечити собі особливе політичне місце в об'єд-наній Європі, Польща як лідер нових членів європейської спільноти очолила «протестні кола», і вихід тут можливий не в удосконаленні техніки, а в пошуках принципово нових політичних і струк-турних розв'язань. Інакше збережеться Європа як картель чи як міждержавна угода, але буде втрачено ідею нового типу демократії, консенсусу нерівних.

Звичайно, Польща відчуває під-тримку США, які косо дивляться на перспективу появи нової супердер-жави. Зрештою, всі етапи європейсько-го проекту уможлилював суто праг-матичний інтерес учасників, проект за-гинув би напочатку, якби розширення співпраці не було взаємовигідним. В європейській стратегії сполучаються гуманістичні цілі з егоїстичними роз-рахунками, і такий чинник, як амери-канська орієнтація нових членів євро-пейської спільноти, теж може влітати-ся в неї не на шкоду загальним де-мократичним настановам. Тому можна сподіватися, що й конституційну кри-зу буде розв'язано.

Може видатися, що наведені при-клади радше навіють песимізм. Однак, жодна з цих проблем не є принци-пово нерозв'язною. Вони лише свідчать про те, що прогрес полягає не в про-сто му накопичуванні науково-техніч-них можливостей людства, в тому числі у винайденні все точнішої і смерто-носнішої зброї. Прогрес має людський вимір, і з усіх можливих шляхів бажано обирати ті, на яких найбільше обері-гається людська гідність.

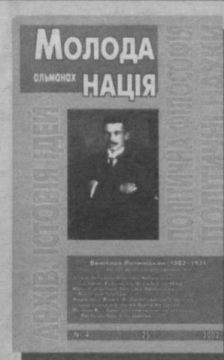
Ну, а що ж ми? Які знаки подає сві-тові наша молода держава, у якій все попереду?

Світ давно є єдиним цілим. Усе, що турбує планету, як у дзеркалі, як у ці-лісній монаді відображається в нашому національному житті.

Чи підемо ми шляхом розбудови ав-торитарної державності? Президент України в телевізійному інтерв'ю ска-зав, що заздрить Путінові білою заздрі-стю: стабільність у цій країні досяг-нуто принаймні до наступних виборів. Маючи конституційну більшість, президент Росії може взагалі змінити поняття про вибори і вибір. Чи стане це предметом стурбованості, а чи це

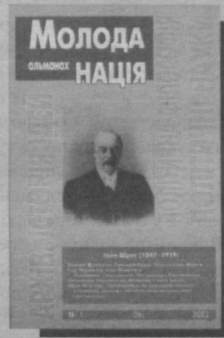
більшої здорової заздрості? У нас – я думаю, на щастя – партія влади, партія чиновників і офіцерів, традиційне опе-ртя слабких режимів із нерозвиненою структурою громадянського суспільст-ва, має мінімальний престиж у су-спільстві; парламентська «більшість» здобувається відомо як. Чи вилетить все це в ситуацію прихованого і відвер-того насильства, чи зміна влади пройде без катастроф?

То ми ніби продавали важливу зброю Іракові, то нібито стали союз-никами США у війні й окупації. Чи усвідомлюємо ми своє місце в конфі-гурації світової демократії, чи визна-чилися в її відтінках? Чи, може, чуємо себе серед учорашніх колоній і здатні перейти традиції, в чомусь схожі на радикальні палестинські? Що значить «українська позиція в сучасному світі»? Як окреслити наші національні ін-тереси?

Молода нація
2002, №4 (25)

Останню в 2002 році книжку «Молодої нації», яка продовжує ряд монотема-тичних випусків, присвячених знанням постатям української інтелектуальної історії нового часу, приурочено до 120-річчя від дня народження Вячеслава Липинського. Збірку відкриває републі-кація відповідей Липинського на анкету пражського журналу «Студентський віс-ник», що мають назву «Завдання укра-їнського студентства» (1926). Про по-літичну діяльність Липинського йдеться у статтях Тетяни Осташко, яка робить спробу цілісно розглянути еміграційний період його політичної біографії, Юрія Терещенка, який аналізує стосунки Липинського з австрійським ерцгерцогом Вільгельмом (Василем Вишиваним), та Мирослави Дядюк, яка на основі архів-них джерел реконструює історію кон-тактів Липинського з письменником і публіцистом Осипом Назаруком. Твор-ча спадщина чільного теоретика украї-нського консерватизму – в центрі розвідок Віталія Масненка, який артикулює роль Липинського у становленні держав-ницького напрямку національної істо-ріографії, польського дослідника Бо-гдана Ганцажа, який розглядає творчу історію, зміст, структуру й рецепцію збірки «З історії України», що її впо-рядкував Липинський, та Олексія Яся, який аналізує архітектоніку й техніку викладу «Листів до братів-хліборобів». Остання стаття, дарма що надрукована наприкінці збірника, є, безперечно, од-нією з найцікавіших у випуску. З інших матеріалів книжки слід виокремити хро-нологічний розпис змісту берхтсгаден-

Молода нація
2003, №1 (26)

Перший торішній випуск альманаху не має наскрізної теми, але більшість по-міщених тут публікацій торкаються істо-рії українського національного руху кінця XIX – першої третини XX сто-ліття. Тамара Демченко та Григорій Ку-рас друкують велику статтю про батька й сина Шрагів – одного з провідних учас-ників чернігівської української громади 1890-х – 1910-х років Іллі Шрага та політичного діяча і вченого-економіста Миколи Шрага. Ігор Чорновол публікує, в супроводі власної передмови й при-міток, не друкovanі фрагменти «Спо-минів з мого життя» Олександра Бар-вінського, що стосуються Івана Франка. Триває й публікація мемуарів Сергія Єфремова із взірцевим коментарем покійного Володимира Плачинди: на щастя, побоювання щодо вичерпаності коментаря, свого часу висловлені в «Критиці» (2003, ч. 4, с. 14), не справ-дилися. Нова порція мемуарів обіймає 1892–1895 роки – навчання Єфремова в семінарії та його знайомство з майбут-ньою дружиною Онисею Дурдуків-ською. Значний інтерес викликають ма-теріяли до бібліографії публікацій Олександра Лотоцького, які уклад Ва-силь Швидкий. В основу покажчика по-кладено список, надрукований у збір-нику 1983 року «Лицар праці і обо-в'язку», – укладач збірник його de visu, істотно уточнив і доповнив відомостями про додаткові публікації.

Степан Захаркін